

Proměny pravěké krajiny

V souvislosti s těžbou písku byl v průběhu posledních deseti let systematicky sledován výrazný mnohahektarový krajinný transekt u obce Vlíněves, okr. Mělník. Bylo zde dokumentováno pravěké osídlení časově spadající od období počátku eneolitu po dobu stěhování národů. Diskuse umístění pohřebních a sídelních areálů ukazuje, že pro umístění pohřebišť byl určující především pohledový horizont ve vztahu k sídelnímu areálu. Poloha pohřebišť též může indikovat charakter krajiny.

■ Petr LIMBURSKÝ

Archeologický ústav
AV ČR, Praha, v. v. i.

Aktivní vklad člověka do svého bezprostředního okolí nebyl v minulosti samoúčelný, ale vycházel z přirozených potřeb organizace jednotlivých komunit, které krajinu využívaly. Důležité položky pro existenci pravěkých komunit netvořily pouze ekonomické potřeby, ale též různě složitě představy o nejvhodnějším uspořádání společného života i života jednotlivců. Položky zcela praktického rázu společně s položkami myšlenkového světa pravěkých lidí vytvářely poměrně složitou síť nároků na své okolí, jejichž rozkládání výrazně posouvá naše znalosti o minulosti. Provázanost těchto vztahů však ale

■ Obr. 1 Letecký pohled na zkoumané pískovny. Napravo obec Vlíněves, okr. Mělník. Pohled od JV. Foto M. Gojda.

též dává tušit, že jde o velice složitý problém, jehož poznání, lze-li při fragmentárnosti našich vstupních dat vůbec o poznatelnosti hovořit, je otázkou dlouhodobého a pečlivého výzkumu (souhrnně např. Kuna 2007, 120–125; cf. Dreslerová 1995).

Krajina a příběhy

Otisky lidské činnosti do krajiny mají kumulativní charakter. Lze si tak představovat, že v každé době se každá lidská komunita ocitala uprostřed krajiny, která byla více či méně pozměněná dřívější činností člověka. Je přirozené, že charakter a intenzita změn v krajině do značné míry závisí na časovém odstupu,

době a druhu lidské činnosti, kterou do sebe krajina přijala. S jistotou nadsázkou tak lze hovořit o krajině, která v sobě nese dlouhou dobu se utvářející příběh, který vypráví o různých činnostech rozdílně časově vzdálených obyvatel. Tak jako my nyní, tak i dřívější obyvatelé do tohoto příběhu mohli vstupovat a vstupovali, svým způsobem jej vnímali a svojí činností přetvářeli. Prostředkem k poznání třeba jen malé části tohoto příběhu pak jsou stopy, které ve formě terénních změn, archeologických nálezů a rozmístění archeologických objektů po sobě zanechali předchozí obyvatelé.

Pískovna ve Vlíněvsi

Zánik jednoho takového příběhu bylo možné po jedno desetiletí sledovat v těsné blízkosti středočeského Mělníka, u obce Vlíněves. Téměř monotónní zemědělská krajina několik kilometrů za soutokem řek Vltavy a Labe prodělávala díky těžbě písku výraznou proměnu. Do plochého rázu okolí naší největší řeky, které je velkou měrou tvořeno písčitými náplavami ze starších období čtvrtohor překrytými spraší a úrodnou půdou, byly těžbou vyhloubeny rozsáhlé jámy, které se postupně zalily vodou. Krajina tak během krátkého období několika let prodělala změnu z tradičně zemědělsky využívaných ploch na plochy nyní

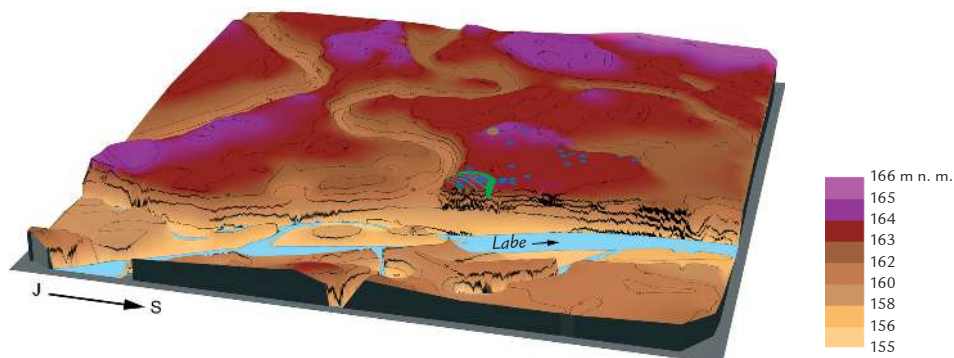
■ Obr. 2 Letecký pohled na část zkoumané plochy. Při levé straně část příkopu z časného eneolitu. Foto M. Gojda.

postupně stále více využívané k rekreaci a chovu ryb (**obr. 1**).

V průběhu této proměny se dařilo dokumentovat nespočetné množství archeologických objektů a situací různého původu a stáří. Těžba svým rozsahem zasáhla souvislou plochu několika desítek hektarů a umožnila tak nahlédnout do příběhu nemalé části této krajiny. Archeologický výzkum byl posledním čtenářem bohaté historie vytěženého území.

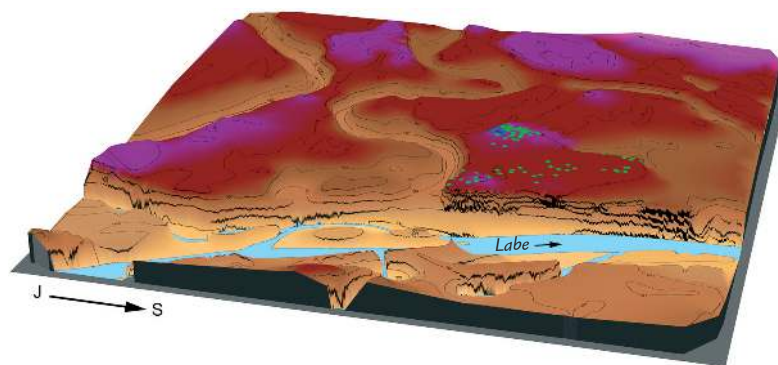
O přítomnosti pravěkého osídlení na tomto území svědčilo již dříve množství indicií a pozorování. Již z počátku čtyřicátých let 20. století pocházejí první zprávy o nálezích laténských hrobů, učiněných v malých soukromých pískovnách. Vedle těchto kusých zpráv se ale objevily i informace bohatší: výmluvnou představu o intenzitě osídlení např. podala stavba vodovodu v druhé polovině 90. let. Ve výkopové rýze pro potrubí bylo zachyceno více než 150 pravěkých objektů. Otevření pískoven poté zachytilo stopy po lidské činnosti, z nichž nejstarší pocházely z doby před více než 6000 lety (*Sklenář 1998; Sklenář – Limburský v tisku*). Je nepochybné, že v každém horizontu, kdy byla tato krajina osídlena, se nároky obyvatel na její využití mohly lišit. I tak ale bylo možné sledovat v různých obdobích společné rysy či vzájemné odlišnosti v uspořádání sídelního prostoru.

Povrch terénu na lokalitě byl před zahájením těžby rovinného rázu. Podrobnějším průzkumem a po zjištění novodobých rekultivovaných terénních zásahů byla věnována pozornost nepatrným výškovým rozdílům povrchu terénu. Vzájemným srovnáním průběhu drobných terénních depresí a vyvýšenin tak bylo možné rozpoznat jedno z ramen ústí Vltavy do Labe, které procházelo jižně od lokality. Stanovit, kdy toto rameno přestalo být zaplněno vodou, je otázkou cíleného výzkumu. S ohledem na umístění některých pravěkých objektů se však lze domnívat, že již na počátku holocénu bylo rameno nefunkční a vyschlé. Na vlastní lokalitě bylo zjištěno několik menších terénních vyvýšenin a nepatrná terénní vlna, která zčásti probíhala přibližně rovnoběžně s tokem Labe (na **obr. 3-6 a 10** jsou barevně znázorněny výškové rozdíly povrchu terénu).

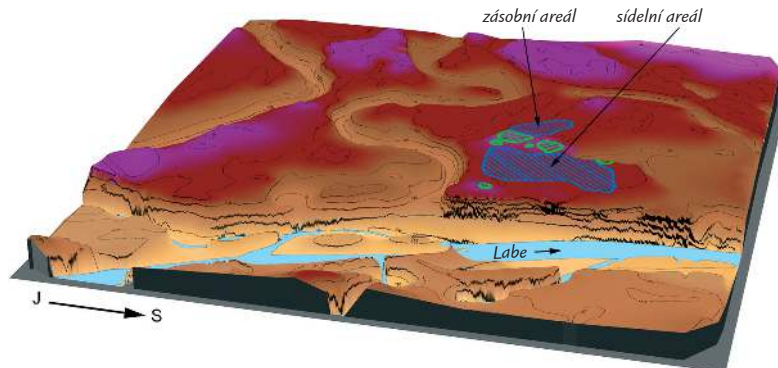

■ **Obr. 3** Model transektu krajiny 3 × 3 km s rozmístěním archeologických nálezů. ● Zelená: časný eneolit a k. badenská; ● červená/zelená: pohřeb KNP; ● modrá: k. řivnáčská. Zpracovali P. Limburský a N. Dvořáková.

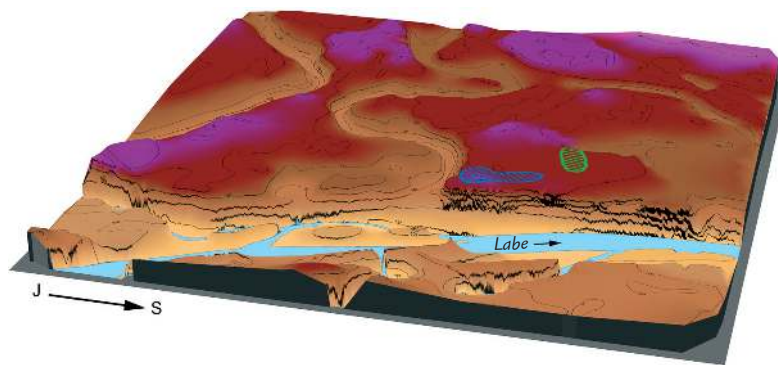
nadmořská výška (m n. m.), platí pro obr. 3–6

■ **Obr. 4** Model transektu krajiny 3 × 3 km s rozmístěním archeologických nálezů. ● Zelená: k. se šňůrovou keramikou; ● modrá: pohřebiště k. zvonicovitých pohárů. Zpracovali P. Limburský a N. Dvořáková.

■ **Obr. 5** Model transektu krajiny 3 × 3 km s rozmístěním archeologických nálezů. ● Zelená: pohřebiště únětické kultury; ● modrá: sídelní nálezy únětické kultury. Zpracovali P. Limburský a N. Dvořáková.

■ **Obr. 6** Model transektu krajiny 3 × 3 km s rozmístěním archeologických nálezů. ● Zelená: pohřební areál z přelomu starší a mladší doby železné; ● modrá: sídelní nálezy z přelomu starší a mladší doby železné. Zpracovali P. Limburský a N. Dvořáková.

■ Obr. 7 Dokumentace pohřbu starší doby bronzové. Odebírání kamenného závalu hrobu. Foto P. Limburský.

■ Obr. 9 Shluk keramických fragmentů při dně zásobní jámy. Foto P. Limburský.

Proměny sídelních areálů

Nejstarší dosud rozpoznané osídlení na lokalitě lze datovat do období časného eneolitu. V této době, jak dokládají nálezy pohárů michelsberské kultury, bylo užíváno vyvýšené místo v blízkosti Labe, které bylo ohrazeno hlubokým příkopem a pravděpodobně i menším náspem. V tomto prostoru se též koncentrují mladší nálezy badenské kultury. Hrob, který lze ještě datovat do období staršího eneolitu, byl izolovaně umístěn téměř na nejvyšším bodě terénní vlny ve větší vzdálenosti od řeky. Zahloubené objekty řivnáčské kultury, z nichž některé lze interpretovat jako jednotlivé chaty, byly naopak volně umístěny na zkoumané ploše, aniž by vytvářely patrné shluky či vyjadřovaly vztah k morfologii terénu (obr. 2–3).

V závěru eneolitu se využití prostoru proměňuje. Hroby kultury se šňůrovou keramikou, jejichž počet přesahuje osmdesát, jsou rozmístěny téměř po celé ploše krajinného výřezu, s jednou větší kumulací

■ Obr. 8 Situace uložení dvojice keramických nádob v horních partiích výplně kulturní jámy ze starší doby bronzové. Foto P. Limburský.

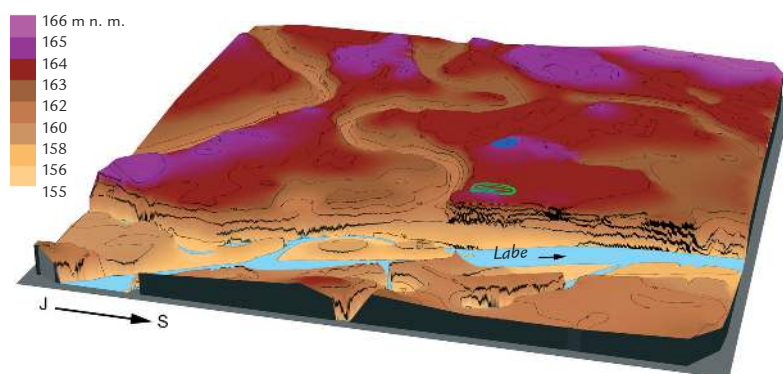
na vyvýšeném místě terénní vlny. Zdá se, že sídelní nálezy této kultury, které se v Čechách daří dokumentovat velmi výjimečně, se nikterak prostorově nevydělávaly od areálů hrobů. Naopak hroby kultury se zvoncovitými poháry vytvářely prostorově omezenou uzavřenou skupinu o třiceti čtyřech hrobech, která byla umístěna na nejvyšším bodě terénní vlny a prostorově se tak částečně překrývala s areálem hrobů se šňůrovou keramikou (obr. 4).

Nejlépe patrná organizace sídelního areálu byla dokumentována na příkladě areálu starší doby bronzové. Skupiny hrobů (obr. 5) dosahující velikosti od desítky po více než sto pohřbů byly umístěny podél vyvýšené terénní vlny. Byl tak vymezen prostor mezi Labem a vyvýšenou terénní vlnou, ve kterém se

nacházely půdorysy kulových staveb a malých zahloubených objektů. Na druhou stranu od této terénní vlny s pohřebišti, v ještě větší vzdálenosti od řeky, pak byl umístěn areál zásobních jam, obilnic a výrazných velkých zahloubených objektů (obr. 5, 7–9).

Při stavbě vodovodu byly sice zjištěny též nálezy z konce doby bronzové, blíže upřesnit jejich umístění a rozsah se ale plošným výzkumem nepodařilo. Výrazná koncentrace osídlení byla naproti tomu zjištěna z období na přelomu starší a mladší doby železné. Z té doby zjišťujeme intenzivní doklady osídlení blíže k řece, s nejvyšší hustotou na mírně vyvýšené poloze. Bezpečně interpretovat vzájemné vztahy a seskupení objektů díky hustotě nálezů zatím nelze, zdá se však, že již v této době některé skupiny objektů byly vzájemně odděleny kulovým hrazením, možná do podoby „dvorců“. V této době se též přesouvá umístění pohřebního areálu více na sever, mimo terénní vyvýšeninu. Jedním z důvodů může být budování výrazných konstrukcí či náspů nad pohřby, na jejichž existenci může ukazovat žlabovité obkroužení, v několika případech též s lidskými ostatky (obr. 6, 11).

O více než století mladší ploché kostrové hroby z doby laténské se prostorově překrývaly s areálem sídelním z přelomu starší a mladší doby železné. Umístěny byly též na menší terénní vyvýšenině. Z doby stěhování národů bylo na lokalitě dokumentováno jedno menší pohřebiště o dvaadvaceti pohřbech. Pohřebiště bylo situováno v okolí nejvyššího bodu terénní vlny (obr. 10).

■ Obr. 10 Model transektu krajiny 3 × 3 km s rozmístěním archeologických nálezů. Zelená: pohřební areál plochých laténských hrobů; modrá: pohřebiště vinařické skupiny doby stěhování národů. Zpracovali P. Limburský a N. Dvořáková.

Areály a vnímání krajiny

Uvedené umístění komponent sídelních areálů v prostoru v mnohém odpovídá situacím zjišťovaným na jiných lokalitách. Je však nutné upozornit, že výškové rozdíly v reliéfu krajiny, které na této lokalitě podmiňovaly výběr místa, jsou minimální: činí nanejvýš 1–2 výškové metry a ve více členité krajině by ani nebyly patrné.

Pro výběr sídliště byl využíván především pás podél řeky s větší preferencí vyvýšené polohy. Vyvýšená poloha a její kontrast vůči depresi zaniklého ramene ústí Vltavy nabývala na významu především na počátku eneolitu, kdy zde vznikl příkopem ohrazený sídlištní areál. Určitou nejistotu vzbuzují nálezy starší doby bronzové, kde sídlištní nálezy směrem k řece zdánlivě ubývají. Teprve pečlivé vyhodnocení nálezů však ukáže, zda tato nižší koncentrace nebyla způsobena intenzivním osídlením v mladších dobách, které mohlo málo zahloubené a povrchové relikt z tohoto období zcela zničit.

Pro výběr pohřebních areálů bylo v průběhu doby pravděpodobně velmi významné vyvýšené umístění v terénu. Zdůraznění pohřbu mohlo mít určující význam. Změna místa pro pohřbívání na přelomu starší a mladší doby železné by mohla znamenat větší důraz na význam mohylového náspu než výběru umístění polohy v krajině. Obdobně v období kultury se šňůrovou keramikou, ve kterém se též uvažuje o budování mohylových náspů nad hroby, hrál výběr místa asi menší roli (k otázce budování mohylových náspů např. *Moucha 2000; Venclová a kol. 2008*).

Zdůraznění pohřebních areálů patří patrně k dlouhodobě přetrvávajícímu požadavku na umístění hrobů, hluboce zakořeněnému v myšlenkových procesech tradičních „předracionálních“ společností. Za důležité pro toto zdůraznění patrně nelze považovat jen obecné topografické vlastnosti povrchu terénu, ale i místní vnímání okolí. V ploché krajině u Vlněvsi představovaly nepatrné terénní vyvýšeniny, které v uvedených obdobích sloužily k ukládání pohřbů, přirozený pohledový horizont zjištěných

■ Obr. 11 Žlabovité vymezení pohřbů z přelomu starší a mladší doby železné. Foto P. Limburský.

sídliště. Vhodné vzájemné dispozice a potenciál krajiny mohl výrazně ovlivňovat podobu sídelního prostoru. Sledování variability organizace sídel může napomoci při hledání dalších důležitých položek soudobého pohledu na své okolí.

Opakované umístění pohřebiště na nepatrnou vlnu též indikuje členitost terénu v minulosti. Aby tento prvek reliéfu mohl být v minulosti vnímán, je třeba předpokládat, že okolí lokality postrádalo porost vyššího vzrůstu (keře, stromy) a s vyšší pravděpodobností představovalo otevřenou krajinu s nízkým travním porostem.

Příběh krajiny v okolí Vlněvsi se těžbou písku uzavřel. Podařilo se zdokumentovat mnohé z její minulosti a bylo shromážděno množství dat, která ještě čekají na své vyhodnocení. Bez zajímavosti jistě nebudou detailní vyhodnocení intruzí staršího osídlení v archeologických objektech mladších období nebo vyhodnocení kůlových konstrukcí či analýzy množství osteologických, paleobotanických a jiných přírodovědných vzorků. Detailní studium tak jistě ještě přispěje k tématu vztahu krajiny a člověka v minulosti dalšími poznatky.

Literatura

- Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie, Praha: Academia.
Kuna, M. 2007: Společnost a svět idejí. In: Kuna, M. (ed.): Archeologie pravěkých Čech

1. Pravěký svět a jeho poznání, Praha: ARÚP, 120–125.
Dreslerová, D. 1995: A socio – economic model of a prehistoric microregion. In: Kuna, M. – Venclová, N. (eds.): Whither Archaeology? Papers in honour of Evžen Neustupný, Praha: ARÚP, 145–160.
Sklénář, K. 1998: Pravěk na soutoku, Mělník.
Sklénář, K. – Limburský, P. v tisku: Pravěk mezi Vejcinou a Labem. In: Čadilová, O. (ed.): Dolní Beřkovice, Praha, 12–33.
Moucha, V. 2000: K otázce eneolitických mohyl v Čechách. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most: ÚAPPSZČ, 169–171.
Venclová, N. a kol. 2008: Venclová, N. – Drda, P. – Chytráček, M. – Koutecký, D. – Michálek, J. – Vokolek, V. 2008: Mohylová pohřebiště. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská, Praha: ARÚP, 138–140.

Summary

Transformations of the prehistoric landscape

A large, multi-hectare section of the landscape near the village of Vlněves, Mělník district, has been systematically monitored and excavated in connection with sand mining over the course of recent decades. Prehistoric settlement between the beginning of the Eneolithic period and the Migration period has been documented at the site. A discussion of the placement of burial and settlement areas indicates that there was a preference for burials at elevated locations; in the flat landscape these locations did not exceed an elevation of 1–2 metres. Therefore, the decisive factor in the placement of the burial grounds was primarily the visual horizon in relation to the settlement area. The location of the burial grounds likewise indicates that the landscape was open and without stands of bushes and trees.

Práce byla dokončena s finanční podporou Grantové agentury Akademie věd ČR v rámci grantového projektu IAA800020904.